

A centralizáció és decentralizáció

Körülbelül a romantika koráig a magyar írók nagyrésze elszigetelten, szinte egymásról nem is tudva élte le életét és írta meg munkáit. Magyar irodalmi életről Kisfaludy Károly vezérségéig nem is beszélhetünk. Mikor Cziráky Antal »pesti magyar társasága« 1792-ben szép-irodalmi évkönyvet adott ki, s rá két évre Kármán József megindította az Urániát, talán még a derék kezdeményezők is álomnak vélték azt, amit tulajdonképpen célul tűztek ki: a magyar irodalomnak Pestre központosítását, az akkor még kis német városnak irodalmi centrummá tételét. Kármán öntudatosan hangsúlyozta, hogy Bécs helyett Pestnek kell előtérbe lépnie (hisz íróink tetemes része, még a XIX. század húszas éveiben is, pl. Aranyosrákosi Székely Sándor Bécsben érett íróvá), »hogy ne az idegen főváros legyen a mi aspirációnk kohója, munkáink érlelő talaja és szellemi vagyónunk kincsestára, hanem Pest.« Ha ezekben a tiszteletreméltó célkitűzésekben még sok is volt a »jámbor szándék«, ha a pesti magyar társaság kiadványával és az első pesti folyóirat megindulásával nem is teljesedett be a centralizáció nagy kultúrfellendülést ígérő eszméje, irodalmunk fejlődése egy negyed század mulva elért ahhoz az állomáshoz, amelynek útját Kármánék oly hathatósan egyengették.

Az u. n. reformkor idejében, sőt már-már előtte is, a magyar irodalom súlypontja Pestre terelődött át. Bécs és a legtöbbször »magányos magyar írórsorsok« után egészséges irodalmi élet fejlődött ki az imént magyar kultúrában még igen szegény városban, melyet irodalmi próbálkozások terén Pozsony, Kassa, Komá-

rom, Kolozsvár, sőt még Nagyenyed is megelőzött.

Valósággal megindult az írók Pestre vándorlása. Virág Benedek, Révai József és Versegghi Ferenc egymásután költöznek fel, majd Kulcsár, Vitkovics, Horvát, Szemere, Fáy, Döbrentei és mások. Folyóiratok indulnak meg s az általános társadalmi, gazdasági és kulturális felvirágozással egyetemben írói közösségek jönnek létre. Az íróknak kezd hitele lenni s mint Garay János írja (1844.), a közhangulat valósággal egy új rendet kezdett elismerni, »a prókatori, orvosi, tanítói stb. kar mellett egy külön osztályt képező írói kart.«¹ A XIX. század harmadik évtizedétől kezdve magyar kultúrcentrummá lesz Pest és magyar író számára az érvényesülésnek és kibontakozási lehetőségnek szinte egyetlen területe. Lassan már nemcsak, hogy felette kezdett állni a pesti író a vidékinek, hanem a társadalmi és kulturális tényezők hiányában másutt már el sem lehetett képzelni a centrumban letelepültekkel egyenrangú írói értékeket. Időről-időre mindég jobban és jobban tapasztalhatjuk, hogy mindazok, akik csak bizonyos fokú írói, művészi kvalitást éreztek magukban, a főváros felé tekintettek s évről-évre, évtizedről-évtizedre csak fokozódik az a Pestre vándorlás, amely Virág Benedek felköltözésének külső dokumentumával a magyar irodalom centralizációjának útját a valóságban is megteremtette.

Persze azért még nem lehet pesti irodalomnak nevezni ezt a fővárosban kialakult literatúrát, hiszen a pesti szellem ekkor még sajátosan német volt és azok az írók, akik az

¹ »A magyar írók és irodalom 50 év előtt és most.« Garay János: Összes munkái, V. kötet.

íteni irodalmi életben fejlődtek ki, legnagyobb-
részt az ország különböző vidékeiről származ-
tak fel. Ezek az írók nem tartották meg saját
provinciális mivoltukat, de nagy részük
nem is fejlesztett ki városi irodalmat, egy-
szerűen azért, mert magyar városi szellem
ekkor még nem volt. Az ő irodalmuk, ha
szabad mondani, az egész magyar pszihét al-
kotó lelki összetevőknek egy speciális ere-
dője. Szoros értelemben vett nagyvárosi iro-
dalom szerény elődök után (Nagy Ignác stb.)
már jóval későbbi keletű, megszületése kb.
egybeesik Budapestnek nagyvárossá szélese-
désével, de mikor ez a nagyvárosi szellem hí-
vatott kifejezőkre talált, az akkori szellemi-
ség szószólói, az új Kármánok, már újabb
lehetőségek szükségességét hangoztatták. A
kulturális szempontból eddig nagyjelentőségű
centralizáció ellenében a decentralizáció érde-
kében indítottak mozgalmat.

*

A decentralizációs törekvések sokkal ré-
gebbi keletűek, mint ahogy a köztudat álta-
lában gondolja. A trianoni békekötéskor létre-
jött »kényszer-decentralizációt« már komoly
törekvések előzték meg, amelyek céltudatosan
hangoztatták a vidéki irodalmi és kulturcent-
rumok kiépítésének szükségességét. Nem lehet
célom a decentralizációra vonatkozó irodalom
összeállítása. Csupán a legpregnansabb példa
megemlékezésével szeretném a kérdést megvilá-
gítani. 1908-ban, midőn a modern magyar iro-
dalom első felvillanása már kihívta a konser-
vativ körök támadását, jelent meg Nagyvára-
don A Holnap első kötete, majd egy évre rá
a második kötet. Jelentőségét pusztán azzal a
ténnyel merítik ki, hogy ebben az antológiában
immár teljes fegyverzetben jelent meg a mo-

dern magyar líra három legnagyobb képviselője (Ady, Babits, Juhász) és négy szintén értékes költőjének 1—1 ciklusnyi verse. A Holnap a decentralizáció szempontjából is jelentős. Hogy ezek a költők Nagyváradon antológiát adtak ki, tulajdonítható volna annak a véletlennek, hogy a sors éppen egyidőben terelte őket ebbe a városba. Lehet ez véletlen, de az a célkitűzés, amellyel ez a gyűjteményes munka megjelent, tudatos szempontokról tanúskodik. A Holnap már mindenestől a vidékiek antológiája óhajtott lenni. Juhász Gyula, aki maga is tagja volt A Holnap társaságának, írja,² hogy Kosztolányi, akinek verseiből közölni szerettek volna, azért maradt ki, mert nem volt vidéki. Ady maga is hangsúlyozta ekkor a fővárosi irodalom elszíntelenedésével szemben a vidék kiaknázatlan lehetőségeit és ezzel kapcsolatban a vidéki irodalom kiépítésének szükségességét. A közhangulat is vidéki mozgalomnak fogta fel A Holnap megjelenését. A konzervatív kritika támadása mellett maga az új budapesti irodalom is gyanúval fogadta ezt a vidéki mozgalmat, saját fölsőbbiségét féltve. Juhász Gyula³ is utal rá, hogy »ebben az időben sokszor esett szó a vidéki sajtóban *a magyar irodalom decentralizációjáról* és a kőrösparti Páris — ahogy akkor Váradot nevezték — mindenképpen a legalkalmasabbnak látszott erre a feladatra. . . a modern kultúra legszínesebb és leghangosabb fészke volt ekkor a vidéken. . . « De akármennyire legnagyobb tette is volt a decentralizációnak A Holnap, az a hét költő, aki ebben a két gyűjteményben szerepelt, még épp úgy nem lett pályája végéig a vidéki

² »Ady és A Holnap«, Holmi, Bp. év n.

³ I. m.

irodalmi életnek szószólója és épp úgy beolvadtak, Juhász Gyulát kivéve, Budapest irodalmi életébe, mint azok a magyar írók, akik már A Holnap megjelenése előtt felszármaztak Nagyváradról Budapestre (Endrődi Sándor, Krúdy Gyula, Biró Lajos és Nagy Endre), Ady Endre, Babits Mihály és a többiek még nem a vidék irodalmi életében fejlesztették ki értékeiket, még ők, akik pedig harcoltak ellene, sem tudtak kikerülni a főváros mágnesesvonzóköréből. Az a Juhász Gyula is, aki pályáján vidéken maradt, valami különös vágyódással nézett mindvégig Budapest felé. Nem is egy költeményében jut kifejezésre ez az érzés, ő »vidéki költő« maradt egész életén keresztül.

Tűnik, múlik az egy emberöltő
S én maradok a falusi költő.

(*Vidék*, Ez az én vérem.)

A vidéki Juhász Gyulának ez a panasza több a rezignált poéta elkeseredésénél, a vidéki magyar irodalom valóságos mottója lehetne ez az idézet. Budapest magába olvasztott ekkor még minden tehetséget s aki kényszerűségből vidéken maradt, aligha volt képes magánosságában kifejleszteni igazi tehetségét. Juhász Gyula vidéken maradván is nagy költő lett, poézisét talán még jobban színezte a magányos »borbaoltom« költősors. Tömörkény tehetségének irányt és fejlődést tudott adni Szeged környékének élete, de mellettük hány ígéret lett semmivé a kisváros nyomottságában, hány nagy tehetség nem fejlődött ki vidéken maradván úgy, ahogy az eleven szellemi életet élő fővárosban kibontakozhatott volna. Nem egy irodalmi alkotásnak téma is lett a vidék tehet-

ségeket megbénító levegője. Gondoljunk csak a korán elhunyt nagytehetségű Török Gyula reprezentatív regényére (Porban), melynek főhőse a kisváros levegőjében minden munkakedvét elveszti s ahogy a regény hangulata illusztrálja, napról-napra jobban és jobban szítál rá a vidék pora és szinte szimbolummá nő tehetségének semmivé zsugorodása. A műalkotások szimbolikája mellett szinte kézzelfoghatóan bizonyítják ezt a tényt «az írórsorsok a maguk realitásában. Mikszáth Kálmán és Petelei István kb. egyidőben jelentek meg (Tót atyafiak, 1882. és Keresztek, 1883.) első reprezentatív, kötetben kiadott munkáikkal. Mindkettőt lelkesen ünnepelte a kor kritikája. Az irodalom nagy ígérését látták bennük, sőt Mikszáth humorával szemben többet vártak a borongós Petelei elbeszéléseitől. A sors azonban másképp határozott. Mikszáth Kálmán művészete Budapest ezer változatot nyújtó életében ezernyi fejlődési lehetőséget talál, jelentősége túljut az ország határain. Petelei István, akitől többet remélt az irodalom, nagy fejlődésre jogosító első kötete alapján, Marosvásárhelyt és Kolozsvárt élte le életét, alig tudott túljutni a Keresztek hangulatán s még tárgyban is csak variálta egész ouvre-je a pályakezdés mondanivalóját. Hogy fejlődése megakadt bizonyára a vidéknek is köszönhető. Hivatkozhatnánk még sok vidéken elsatnyult tehetségre, de egészen kézzelfogható jelenség ez. A vidék csak állomás lehetett még ekkor a magyar író, a magyar művész számára, hogy innen eljuthasson Budapestre. Aki vidéken maradva is alkottak értéket, többnyire elszigetelt írórsorsra termett egyének voltak, egy Gárdonyi, egy Baksay, Juhász, vagy Tömörkény.

Még Erdély színvonalas kultúrélete sem

volt képes kifejleszteni a maga tehetségeit. Kolozsvár színházi műveltsége jóval megelőzte Budapestét. Előbb alakult ki, hatalmas színészgárdát nevelt, pompás előadásokat rendezett, de a főváros vonzóerejével nem tudott versenyezni. A magyar színházművészetnek, a magyar színjátszásnak csak lépcsője lett ez a város, ha a legmagasabb lécső is, de csak állomás, hogy ezen keresztül eljussanak a színészek a végső elismerést jelentő Budapestre. A budapesti színházaknak szinte kimeríthetetlen színészanyagot szolgáltatott mindég ez a város. Nem érdektelen megjegyezni, hogy; 1896-ban, mikor a Vígszínházat megnyitották, az új színház majdnem egész társulatát Kolozsvárról szerződtette (Hunyady Margit, Hege-düs Gyula, Szerémy Zoltán, Góth Sándor, Vendrei Ferenc). Ez a virágzó színjátszás azonban nem tudott még erdélyi drámairodalmat sem létrehozni. Voltak Erdélyben kisebb jelentőségű vidékies írók, akik az egyetemes magyar színvonalban alig jelentettek valamit. Hogy bizonyos képet adjunk erről a drámaírási nívóról, megemlíjtük, hogy K. Papp Miklós, még talán történeti szempontból a legjelentősebb köztük, aki érdekes kísérletet tett a népdráma megteremtésére: a köztudatban ő is teljesen ismeretlen. Darabjait (Judít asszony és Az ördög bibliája) a kolozsvári színház mutatta be (1878, 1879). A kolozsvári színház nagy kultúrája sohasem erdélyi írók tolmácsolásában élte ki magát, hanem klasszikus magyar alkotásokat adott, s főképp Shakespeare és más külföldi értékek alkotásaiból rendezett olyan ciklusokat és önálló előadásokat, melyeket megírígyelhetett volna bármely nyugati nemzet is. De magáért való erdélyi színjátszás és drámairodalom a háború előtt

épp úgy nem fejlődött ki, mint ahogy nem jött létre önálló erdélyi irodalom sem.

A világháború befejezéséig minden vidéki megszólalás Budapest felé tekintett és minden célkitűzés odairányult, hogy a fővárosi kultúrközösség magasabb régióiba eljussanak. Így az az irodalom, mely vidéken maradt, jórészt nivótlan, irány nélküli, nagyobb igényekre alig számító dilettantizmus volt, »vidéki irodalom«, ahogy a kifejezés jelentéstartalma a köztudatban is elterjedt. Hiába harcoltak a decentralizáció érdekében a háború előtti ujságcikkek, hiába alakult A Holnap társasága, a vidéki centrumok komoly szellemi életét csak az ország szétszakadásakor létrejött »kényszer~decentralizáció« oldotta meg. Létrehozva Felső- és Délmagyarország, valamint Erdély kisebbségi sorsba került magyarságának kisebbségi kultúrfórumait.